

ДОТРИМАННЯ АВТОРСЬКИХ ПРАВ У НАВЧАЛЬНІЙ ЛІТЕРАТУРІ І НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЯХ

**Володимир
Коноваленко**

*Генеральний директор ТОВ "Нотек, Лтд Ко", патентознавець,
консультант у сфері інтелектуальної власності, член
Національної спілки журналістів України, м. Запоріжжя*

Практично у будь-якій навчальній літературі і науковій публікації використовуються схеми, таблиці, фотографії, малюнки та інший ілюстративний матеріал, запозичений з робіт інших авторів. Роблячи таке запозичення, багато хто з авторів не завжди замислюється над тим, що ці ілюстрації можуть охоронятися авторським правом¹. Це означає, що використовувати ці об'єкти авторського права допускається тільки з дозволу авторів. На практиці багато авторів навчальної літератури і наукових публікацій, використовуючи схеми, таблиці, карти та інші ілюстрації з робіт інших авторів, обмежуються посиланнями на авторів і джерело запозичення.

Необхідно зазначити, що використання творів інших авторів без їх дозволу може мати для авторів навчальної літератури і наукових публікацій, а також для видавців тяжкі фінансові наслідки. Річ у тому, що *за порушення авторських прав передбачена компенсація в розмірі від 10 до 50 000 мінімальних заробітних плат* (ч. 2 ст. 52 Закону України "Про авторське право і суміжні права", далі — Закон про авторське право). Таким чином, при мінімальній заробітній платі 630 грн. сума компенсації, яка може бути за рішенням суду виплачена авторам творів, права яких порушені, коливається в межах від 6300 грн. до 31 млн. 500 тис. грн.

Метою пропонованої публікації є доведення до авторів навчальної літератури і наукових публікацій правових механізмів написання творів без порушення авторських прав.

Твір як об'єкт авторського права

У зв'язку з тим, що чинне законодавство не дає визначення поняття "твір", то користуватимемося найбільш поширеним визначенням, сформульованим відомим юристом В.І. Серебровським. "Произведение – это совокупность идей, мыслей и образов, получивших в результате творческой деятельности автора свое выражение в доступной для восприятия человеческими чувствами конкретной форме, допускающей возможность воспроизведения"². Таким чином, для того, щоб твір отримав авторсько-правову охорону, він повинен мати такі ознаки:

- бути результатом творчої діяльності автора;
- бути вираженим в об'єктивній формі (ч. 3 ст. 8 Закону про авторське право);
- допускати можливість відтворення;
- належати до літератури, науки і мистецтва (ч. 1 ст. 8 Закону про авторське право).

Слід вказати, що *тільки оригінальні твори є об'єктами авторського права*. Оригінальним є той твір, який несе відбиток особи автора, в якому виражено щось властиве конкретній людині. Це означає, що два різних автори ніколи не напишуть два однакові твори. Якщо це відбувається, то говорять про плагіат³. У цьому істотна відмінність об'єктів авторського права від об'єктів промислової власності (винаходів, корисних моделей, промислових зразків і т. д.), однією з ознак охороноздатності яких є новизна. Наприклад, винахід, коли він є новим

технічним рішенням, може бути створений незалежно один від одного декількома авторами (винахідниками).

Зміст і форма твору

У будь-якому творі, яким є підручник або наукова публікація, є зміст і форма. Прийнято вважати, що елементи змісту твору можна використовувати вільно, а елементи його форми – ні. Зупинимось на причинах цієї відмінності.

"В ходе своей работы автор пользуется различными теоретическими источниками, многие из которых могут рассматриваться в качестве обязательной библиографии, откуда он черпает и берет значительную часть материала для создания нового произведения"⁴. У цьому випадку йдеться про ідеї, принципи, методи, процедури, процеси, концепції та інші досягнення інтелекту людини, які використовуються автором нового твору. Необхідно зазначити, що ці елементи змісту твору не охороняються авторським правом (ч. 3 ст. 8 Закону про авторське право). Проте це не означає, що ідеї, теорії, методи та інші елементи змісту твору можна використовувати без згадки імені їх авторів. Наукова етика зобов'язує авторів творів указувати на авторів описаних у творі ідеї, теорії, концепції та інших досягнень людської думки⁵.

Зміст твору виражається в об'єктивній формі, яка отримує авторсько-правову охорону незалежно від того, написано твір від руки, надруковано на машинці або набрано на комп'ютері.

Елементами об'єктивної форми твору є мова написання твору, послідовність викладу матеріалу, його деталізація, яка для навчальної літератури визначається програмою конкретної дисципліни та іншими нормативними документами Міністерства освіти і науки, наявність ілюстрацій у вигляді схем, таблиць тощо, їх розташування у тексті твору, зовнішня форма викладу матеріалу⁶ і т. д. Об'єктивна форма наукової публікації відрізняється від об'єктивної форми навчальної літератури. Зупинимось тільки на деяких таких відмінностях. "...Автор научного труда в значительной мере связан принципами, господствующими в данной области знаний, хронологией, отличительной манерой изложения, непреложными трафаретами в тех случаях, когда речь идет об общеизвестных вещах или вопросах, по поводу которых нет расхождений"⁷.

Для закріплення матеріалу про відмінності між змістом і формою твору скористаємося прикладом, який наводить у своїй книзі професор Делія Ліпцик. "Например, автор финансового проекта может воспрепятствовать воспроизведению печатного издания, в котором он излагает свой план, но не использованию данного проекта в торговле и промышленности. Такое использование является свободным. Этот принцип применим ко всем произведениям, в частности к тем, которые касаются организаций предприятий,

¹ Охороні підлягає частина твору, наприклад, схема, таблиця, малюнок та будь-яка інша оригінальна ілюстрація, яка може використовуватися самостійно, включаючи оригінальну назву твору (ст. 9 Закону про авторське право).

² *Серебровский. В.И.* Вопросы советского авторского права. – М., 1956. – С. 32.

³ Плагіат – привласнення авторства на твір.

⁴ *Липцик Д.* Авторское право и смежные права / Пер. с фр.; Предисл. М. Федотова. – М.: Ладомир; Изд-во ЮНЕСКО, 2002. – С. 77.

⁵ На жаль, трапляються підручники, в яких немає посилань на авторів багатьох ідей, теорій, методів, концепцій та інших елементів змісту твору, що дозволяє неосвіченому читачеві сприймати автора підручника як автора цієї спадщини людства.

⁶ "Зовнішня форма викладення цієї статті теж є предметом авторського права, а саме: структура розміщення матеріалу, розмір шрифту тощо, оскільки це є правом автора, а не літературного редактора – розмістити даний матеріал в іншій структурі, наприклад, в одній колонці, без абзаців, без кольору, яким автор виділив окремі слова, без наданого іншого стилю літерам – курсиву, або виділення "напівжирним" шрифтом тощо" (*Жуков В.* Судова експертиза та інтелектуальна власність в Україні: доктрина і практика // Інтелектуальна власність. – 2006. – № 7. – С 46).

⁷ *Липцик Д.* Авторское право и смежные права / Пер. с фр.; Предисл. М. Федотова. – М.: Ладомир; Изд-во ЮНЕСКО, 2002. – С. 77.

учебных программ, принципов рекламы, игр и т.д. Например, автор книги о партии в шахматы или же книги кулинарных рецептов может воспрепятствовать их воспроизведению без своего согласия. Однако он не может помешать ни тому, что игроки будут применять его технику даже на открытых шахматных турнирах, предусматривающих денежное вознаграждение, ни тому, что по его рецептам будут готовить блюда в семьях или на коммерческих предприятиях. Такому автору принадлежит монополия на обнародование текста произведения, где он объясняет и развивает свои идеи, доносит их до публики. Однако он не обладает исключительным правом применения своей техники игры в шахматы или использования своих рецептов"⁸.

Обмеження прав авторів

З метою забезпечення вільного обміну інформацією і доступу до культурних цінностей *законом передбачені обмеження прав авторів творів, а саме:*

- вільне використання творів в період дії авторсько-правової охорони;
- кінцевий термін охорони творів в часі;
- перехід твору в суспільне надбання.

Наявність обмежень прав авторів дає змогу авторам навчальної літератури і наукових публікацій використовувати фрагменти з творів інших авторів без дозволу і без виплати авторської винагороди. Стисло зупинимося на цих обмеженнях.

Вільне використання творів у період дії авторсько-правової охорони дозволяє авторам навчальної літератури і наукових публікацій використовувати:

- цитати (коротких уривків) з опублікованих творів (п. 1 ст. Закону про авторське право);
- літературні й художні твори в обсязі, виправданому поставленою метою, як ілюстрації у виданнях навчального характеру (п. 2 ст. 21 Закону про авторське право).

Відповідно до Закону про авторське право (ст. 28) авторське *право на твір виникає з дня створення твору і діє протягом життя автора і ще 70 років після його смерті, починаючи з 1 січня року, що настав після смерті автора.* Це правило застосовують до творів, створених одним автором. У тому випадку, коли твір створений у співавторстві, то термін охорони припиняється через 70 років після смерті останнього із співавторів твору. Після *закінчення терміну охорони твір переходить у суспільне надбання.* Це означає, що будь-який охочий може такий твір використовувати на свій розсуд, дотримуючись при цьому немайнових прав автора: права на авторство, права на ім'я, права на недоторканність твору.

Цитування

Перш за все, зупинимося на цитаті як найбільш часто використовуваній частині творів інших авторів.

"Цитата – порівняно короткий уривок з літературного, наукового будь-якого іншого опублікованого твору, який використовується з обов'язковим посиланням на його автора і джерело цитування, іншою особою у своєму творі з метою зробити зрозумілими свої твердження або для посилання на погляди іншого автора в автентичному формулюванні (ст. 1 Закону про авторське право).

З визначення "цитата" видно, що це короткий уривок з опублікованого твору у сфері літератури або науки, який використовується автором навчальної літератури і наукової публікації з метою зробити зрозумілими свої твердження або як посилання на погляди іншого автора в автентичному формулюванні.

Прийнято вважати, що *цитатою є дослівний витяг з тексту.* У зв'язку з цим цитата має бути виділена в тексті твору, наприклад, лапками, шрифтом (розміром шрифту, курсивом тощо), рамкою і т. ін.

Для перекладу цитати з мови оригіналу необхідно мати дозвіл автора

оригінального твору. У тому випадку, якщо такого дозволу немає, то цитата має наводитися мовою оригіналу.

У зв'язку з тим, що автор володіє немайновим правом на недоторканість твору, то для уникнення неприємностей у вигляді позову за заподіяний моральний збиток необхідно дотримуватися таких умов смислової точності цитування:

«1. Цитирование логически законченного фрагмента текста, т. е. с полнотой, которая гарантировала бы неизменность передачи смысла в источнике и в цитате (без произвольного обрыва цитируемого текста, без выдергивания слов и фраз из контекста источника, когда то и другое ведет к изменению смысла или оттенка смысла источника).

2. Отбрасывание ради экономии места не нужных для цели цитирования слов цитаты только в случае, когда это не влияет на ее смысл»⁹.

Вільне використання творів

Найбільший інтерес для авторів навчальної літератури становить *вільне використання літературних і художніх творів* в обсязі, виправданому поставленою метою, як ілюстрації у виданнях навчального характеру.

У зв'язку з тим, що ця норма закону поширюється тільки на навчальні видання, то вона не застосовна до наукових публікацій.

Необхідно вказати, що слово "ілюстрація" використовується в широкому значенні. Це не тільки схеми, малюнки, фотографії і т. д., але й ілюстративне використання літературного твору. "На иллюстративные материалы распространяется такой же режим, как и на цитаты: необходимо указать источник и имя автора, их использование должно соответствовать "добрым обычаям" (т.е. воспроизведение произведения для иллюстрации не должно мешать обычному использованию произведения и не должно наносить неоправданный ущерб законным интересам автора)..."¹⁰.

Наявність норми закону про вільне використання опублікованих творів у виданнях навчального характеру породжує в авторів такої літератури упевненість у правомірності використання творів інших авторів. Проте ці дії викликають протест з боку авторів творів, які використовуються як ілюстрації в творах інших авторів без дозволу і без виплати авторської винагороди. Слід вказати, що цей протест може набирати реальних контурів у вигляді позовів про порушення авторських прав. Річ у тому, що вільне використання творів у виданнях навчального характеру має здійснюватися з *урахуванням добрих звичаїв*¹¹ (ст. 10 Бернської конвенції)¹². Таким чином, якщо буде доведено, що ілюстрації використовуються з порушенням "добрих звичаїв", то можна чекати неприємностей.

При використанні творів як ілюстрації не можна забувати про те, що авторів належить немайнове право на недоторканність твору (ч. 1 ст. 439 Цивільного кодексу України, далі – ЦКУ), тобто право протидіяти:

⁸ Там же. – С 56–57.

⁹ Мильчин АЗ., Чельцова Л.К. Справочник издателя и автора: Редакционно-изд. оформление изданий. — М.: Олимп: ООО "Фирма "Изд-во АСТ", 1999. — С. 124.

¹⁰ Липицк Д. Авторское право и смежные права / Пер. с фр.; Предисл. М. Федотова, - М.: Ладомир; Изд-во ЮНЕСКО, 2002. - С. 198.

¹¹ Звичаєм є правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, проте є усталеним в певній сфері цивільних відносин (ч. 1 ст. 7 ЦКУ).

¹² Частиною національного законодавства визнаються міжнародні угоди, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою (ч. 1 ст. 10 ЦКУ). Необхідно вказати читачам на загальне правило застосування міжнародних угод на території України. Так, якщо в міжнародних угодах містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом цивільного законодавства, застосовуються правила відповідної міжнародної угоди (ч. 2 ст. 10 ЦКУ). Верховенство міжнародних угод в галузі авторського права закріплене також і Законом про авторське право (ст. 5). До таких міжнародних угод належить Бернська конвенція.

- будь-якому спотворенню, зміні або іншому посяганню на твір, які можуть завдати шкоди честі й репутації автора;
- супроводу твору без його згоди ілюстраціями, передмовою, післямовою, коментарями і т. д.

"В юридической практике это право еще называют правом на защиту репутации автора. Для того чтобы осуществлять защиту от любых изменений, искажений и иных посягательств на произведение, автор должен доказать, что эти действия третьих лиц наносят ущерб его чести и репутации. А вот при сопровождении произведения иллюстрациями, предисловиями, послесловиями, комментариями и т. п. автору не требуется доказывать ущерб его чести и репутации от этих действий третьих лиц. Достаточно самого факта сопровождения произведения иллюстрациями, предисловиями, послесловиями, комментариями и т. п. без согласия автора"¹³.

Твори, на які не поширюється авторсько-правова охорона

Необхідно зазначити, що *не всі твори отримують авторсько-правову охорону*. Зупинимось тільки на одній причині, у зв'язку з якою твір може не охоронятися авторським правом. "...Якщо зміст твору має тільки одну форму, то ця форма не підлягає охороні авторським правом, оскільки вона не є оригінальною. Маються на увазі математичні, фізичні, в тому числі й хімічні формули. Наприклад, відома формула А. Ейнштейна: $E = mc^2$. І зміст, і форма можуть мати тільки одну форму вираження (у даній системі координат)"¹⁴.

Проте в тому випадку, якщо формула оригінальна, то вона отримує авторсько-правову охорону. Прикладом такої формули є формула розрахунку компенсації за використання у творі ілюстрацій із творів інших авторів без їх дозволу:

$$K = \min K * KOAP * КП * коефП, \quad (1)$$

де K – величина компенсації (грн); $\min K$ – мінімальний розмір компенсації за порушення авторських прав (рівний 10 мінімальним заробітним платам) (грн); $KOAP$ – кількість об'єктів авторського права (схем, таблиць, малюнків і т. д.), які використовуються в творі без дозволу авторів; $КП$ – кількість порушень авторського права (зазвичай буває три порушення авторського права: твір відтворюється в друкарському виданні, твір публікується, екземпляри твору розповсюджуються шляхом першого продажу); $коефП$ – коефіцієнт зростання індексу інфляції з моменту початку порушення до дати подачі позову.

Наведена формула розрахунку компенсації може мати безліч форм вираження і, отже, є оригінальною, що не можна сказати про формулу А. Ейнштейна. Вона, як і інші відомі математичні, фізичні формули має тільки одну форму вираження і, отже, авторським правом не охороняється.

Юридичне "очищення" творів

Юридичне "очищення" творів від прав інших осіб – це процес виявлення у творі об'єктів авторського права, авторські права на які належать іншим особам, і прийняття рішення про їх використання.

При проведенні юридичного "очищення" твору *необхідно дотримуватися такого алгоритму*:

- 1) у творі виявляються елементи, які можуть охоронятися авторським правом (літературні твори, цитати, малюнки, фотографії, карти та інші ілюстрації), тобто ті, у яких термін охорони ще не закінчився;
- 2) для кожного виявленого елемента визначається авторство на твір і джерело запозичення;

¹³ Коноваленко В. Авторское право: автору, редактору, издателю. — Х.: Фактор, 2007. - С 169.

¹⁴ Жуков В. Судова експертиза та інтелектуальна власність в Україні: доктрина і практика // Інтелектуальна власність. - 2006. - № 7. - С. 46.

3) для кожного виявленого об'єкта авторського права визначаються умови його використання:

— вільне використання без дозволу автора і без виплати авторської винагороди;

— використання відповідно до отриманого дозволу;

4) для елементів, які можуть вільно використовуватися без дозволу автора і без виплати авторської винагороди, здійснюється перевірка дотримання права автора на недоторканність твору;

5) складається перелік ілюстрацій, без яких видавати твір не можна і використання яких можливо тільки з дозволу авторів (правовласників)¹⁵;

6) на підставі отриманого переліку творів видавець укладає з авторами (правовласниками) ілюстрацій ліцензійні договори.

Розрахунок компенсації за порушення авторських прав Щоб проілюструвати визначення розміру фінансових втрат від використання у творі схем, таблиць, малюнків та ін. об'єктів авторського права без дозволу авторів, зробимо розрахунок компенсації для умовного прикладу.

Приклад. У книзі використано чотири оригінальні ілюстрації з творів інших авторів, а саме: дві схеми, таблиця і малюнок ($KOAP = 4$). Незважаючи на те, що ілюстрації використовуються з вказівкою імені автора і джерела запозичення, авторські права порушені, оскільки об'єкти авторського права використовуються без дозволу авторів.

Оскільки книга видана, то маємо три порушення авторського права ($KП = 3$), а саме:

1) відтворення твору у складі книги (самостійний спосіб використання твору) (п. 2 ч. 1 ст. 441 ЦКУ);

2) опублікування твору у складі книги (самостійний спосіб використання твору) (п. 1 ч.1 ст. 441 ЦКУ);

3) розповсюдження екземплярів твору шляхом першого продажу (самостійний спосіб використання твору) (п. 8 ч. 3 ст. 15 Закону про авторське право).

Необхідно зазначити, що компенсація виплачується за кожен самостійний спосіб використання твору. На цьому шляху стоїть судова практика в Україні (припис 1 Оглядового листа ВГС України від 22.01.2007 № 01-8/25 "Про практику застосування господарськими судами законодавства про захист прав на об'єкти авторського права і суміжних прав" (за матеріалами справ, розглянутих у касаційному порядку ВГС України).

Порушення було здійснене в січні 2007 р. Позов був поданий у квітні 2009р. Таким чином, $коэфП = 1,456$.

Для розрахунку компенсації за порушення авторських прав скористаємося формулою (1):

$$K = 6300 * 4 * 3 * 1,456 = 91\ 728 \text{ грн.}$$

Слід зазначити, що після того, як видавництво виплатить компенсацію: авторам ілюстрацій, воно обов'язково подасть позов про відшкодував збитків, відповідачем за яким буде автор книги.

© В. Коноваленко, 2009

¹⁵Правовласник – особа, якій належать виняткові майнові права на твір (автор, спадкоємці, суб'єкт підприємницької діяльності).